

Avrupa'da Hümanizmin Arka Plânı ve Erasmus

Mehmet AYDIN

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi, Konya, Türkiye.
mhaydin942@gmail.com

Makale Bilgileri

Öz

Makale Geçmişi

Geliş : 11.11.2022

Kabul: 19.12.2022

Yayın: 31.12.2022

Anahtar Kelimeler:

Reform,
Hümanizm,
Platon,
Plotin,
Marcile Ficin.

Orta Çağ'ın skolâstik düşünce ve dini baskısından kurtulma sancılarını yaşayan Avrupa, XV. Yüzyıldan itibaren üç yeni düşünce akımı ile karşı karşıya gelmiştir. Bunlar, sırasıyla, Rönesans-Reform ve Hümanizmdir. Rönesans'ın merkezi olan Floransa'nın üzerinde bugüne kadar çok durulmamıştır. Hâlbuki Rönesans'ın ateşleme fitili önce, Floransa'da yanmaya başlamıştır. Bu ateşlemenin gerçek sahipleri, *Cosme De Medicis* (+ 1464) ile Lorent Medicis (+ 1492) olmuştur. Medicis ailesi, Eflatuncu felsefenin hayranları olarak, Pléthon'a (+ 1450) destek vermişler ve Pléthon, onların sarayında, Eflatuncu bir akademi kurmuştur. Bu akademi, Marcile Ficin (+ 1499) çok önemli bir yer işgal etmektedir. Ficin, Ploton'dan ve Plotin'den seçilen Yunanca metinleri, Latinceye çeviriyordu. İşte bu akademinin yayımladığı HERMETİK METİNLER, o dönemin Avrupa'sında en eski vahiyler olarak kabul edilerek, Batı aydınlarının düşüncesinde âdeta yeni ufuklar açmıştır. *Corpus Hermeticum* adı verilen bu metinlerin, Hz. Musa'dan da önceki bir vahiyi temsil ettiğine iyice inanılmıştı. Bu durum, XV. Yüzyıl Avrupa'sının içinde bulunduğu yeni bir durumdu. Bu dönemin aydınları, Platon'a, Mısır ve İran dinlerinin sırlarına dayanan en eski bir vahye duydukları özlemle birlikte, Orta Çağ Hıristiyan ilâhiyatının da mirası olan derin bir tatminsizliği de açıklıyordu. Böylece, iki asra yakın bir zaman, HERMETİSME, inançlı olduğu kadar, inançsız, gizli ateist olan birçok ilâhiyatçı ve filozofu etkilemiştir. En eski bir vahiy olarak kabul edilen, *Corpus Hermeticum*, Yunan bilgin, *İsaac Casaubon* (+1514)nun, filolojik temellere dayanarak, çok eski bir vahiy değil, çağımızdan iki veya üç asır öncesine kadar bile gitmeyen *Helenistik* Hıristiyan Senkretizmini yansıtan bir metin olduğunu ispat edince, Avrupalı aydınlar, şaşkına dönmüşlerdi.

The Background Of Humanism In Europe And Erasmus

Article Info

Abstract

Article History

Received : 11.11.2022

Accepted: 19.12.2022

Published: 31.12.2022

Keywords:

Reform,
Humanism,
Platon,
Plotin,
Marcile Ficin.

Europe, which was in the process of shifting away from the scholastic thought and religious oppression of the Middle Ages, was confronted with three new movements of thought from the fifteenth century onwards. These were, respectively, the Renaissance, the Reformation and Humanism. Florence, the centre of the Renaissance, has not been focused on significantly until today. However, the fuse of the Renaissance was first lit in Florence. The ones who ignited it were COSME DE MEDICIS (+ 1464) and Lorent Medicis (+ 1492). The Medici family, admirers of Platonic philosophy, supported Pléthon (+ 1450) who founded a Platonic academy at their palace. In this academy, Marcile Ficin (+ 1499) occupied a very important place. Ficin translated select Greek texts from Ploton and Plotin into Latin. The HERMETIC TEXTS published by this academy were accepted as the oldest revelations in the Europe of that period and opened new horizons in the thought of Western intellectuals. It was firmly believed that these texts, called CORPUS HERMETICUM, represented a revelation even before Moses. This was a new situation in Europe in the fifteenth century. The intellectuals of this period, with their longing for Plato and for an ancient revelation based on the secrets of the Egyptian and Persian religions, expressed a deep dissatisfaction (with the current state of theology), which was also the legacy of medieval Christian theology.

Atıf/Citation: Aydın, Mehmet. "Avrupa'da Hümanizmin Arka Plânı ve Erasmus". *akif* 52/2 (2022), 1-15.

DOI: <https://dx.doi.org/10.51121/akif.2022.19>

"This article is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Orta Çağın skolâstik düşünce ve dini baskısından kurtulma sancılarını yaşayan Avrupa, XV. Yüzyıldan itibaren üç yeni düşünce akımı ile karşı karşıya gelmiştir. Bunlar, sırasıyla, *Rönesans-Reform* ve *Hümanizm* akımlarıdır. Rönesans konusunda, Floransa'nın merkezi rolü üzerinde bugüne kadar çok fazla durulmamıştır. Ancak bu nokta, Rönesans konusunda oldukça önemlidir. Çünkü Rönesans'ın ateşleme fitili, önce Floransa'dan yanmaya başlamıştır. Bu ateşleme, Cosme de Medicis (+ 1464) ve Laurent Medicis'(in (+ 1492) döneminde olmuştur. Çünkü Medicis ailesi, Eflatuncu felsefenin hayranlarıdır. Gerçekte bu hareketin en belirgin temsilcisi Pléthon'du (+ 1450), Pléthon'un gerçek adı ise, G. Gemistos'tur.¹ Gemistos, Florence Konsiline iştirak eden (1439) ve *Medicis'in* sarayında, Platoncu bir akademi kuran adamdır.

Marcile Ficin (+ 1499), bu akademinin en önemli hocalarından birisidir. O, Platon'dan ve Plotin'den seçilen Yunanca metinleri, Latinceye çevirmiş ve bazı önemli eserlerin de özetini çıkarmıştır. Maalesef bu akademi, Mecidis ailesiyle birlikte sona ermiştir.² Ancak bu akademinin yayımladığı *Hermetik Metinler*, o dönemin Avrupa'sında âdeta en eski *vahiyler* olarak görülmüştür. Bunun için akademinin yayımladığı "*Corpus Hermeticum*"u, o dönemin aydınları en eski bir vahiy olarak kabul etmişlerdir.³

Belirtilmesi gereken temel konu, bu metne inananların birçoğunun, kendilerinin iyi bir Hıristiyan olduklarına da inanmalarıdır. Marcile Ficin, bir yandan *Hermetisme* ve Hermetik büyü ile diğer yandan Hıristiyanlık arasındaki ahengi yeniden tesis etme çabasını göstermiştir. Pic de la Mirandole (+ 1494) da büyü ile Kabalanın, İsa'nın Tanrısallığını doğruladığını açıkladığında da, oldukça samimidir.⁴ Bu durum, XV. Yüzyıl Avrupa'sının içinde bulunduğu yeni bir durumdur. Bu dönemin aydınları, sadece Musa ve Kabalaya değil, Platon'a, Mısır ve İran dinlerinin sırlarına dayanan "*Eski Bir Vahye*" duydukları özlemi ortaya koymuşlardır.⁵ Ayrıca bu ilgi, Orta Çağ ilâhiyatının mirası olan

¹ Fulbert Cayré, *Précis de Patrologie* (Paris: Desclee, 1930), 4/717.

² Cayré, *Précis de Patrologie*, 4/717.

³ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015), 53-54.

⁴ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 54.

⁵ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 54.

derin bir tatminsizliği de açıklamaktadır.⁶ Böylece, iki asra yakın bir zaman, *Hermetisme*, inançlı olduğu kadar, inançsız, gizli ateist olan sayısız ilahiyatçayı ve filozofu etkilemiştir.

1. Rönesans ve Hümanizm

En eski vahiy olarak kabul edilen ve o dönemin bütün aydınlarını ateşleyen “*Corpus Hermeticum*”un, Yunan bilgin *İsaac Casaubon* (+ 1614) filolojik temellere dayanarak, çok eski bir vahyi değil, çağımızdan üç asır öncesine kadar bile gitmeyen Helenistik-Hıristiyan senkretizmini yansıtan bir metin olduğunu ispat edince, Avrupalı Aydınlar şaşkına dönmüşlerdir.⁷ Ancak her şeye rağmen Rönesans’ın fitili ateşlenmiştir. Belki de Rönesans, Avrupa’da, müteakip üç asır içinde olacakken, şimdi bu yanan fitille öne çekilmiştir. Fakat bu mukaddem Rönesans, Hıristiyanlığı sarsacak bir dizi krize eşlik ederek XIX. Yüzyılda pozitivist ve tabiatçı ideolojileri destekleyecektir. Çünkü Ficcin’in, Piccin’in, Bruno’nun ve Campenella’nın yaptıkları Hermetik çalışmalar, sadece tabiatçı felsefelerin gelişimini sağlamış, matematik, fizik gibi ilimlerin zaferini temin etmiştir.⁸

Bu yeni ilimler ve felsefeler için Hıristiyanlık, vahyedilmiş bir din değildir. Hatta XIX. Yüzyılda bütün dinler, temelsiz ve kültürel planda tehlikeli kabul edilmiştir. Renan (+ 1892), *L’Avenir de la Science = İlmın Geleceđi* kitabını yazdığı zaman, bu düşüncüyü ilân etmiştir.⁹ Bu çağın pozitivist aydınları, bütün dinlerin, ilmın gelişimini engellediğine inanmışlardır. Artık bu dönemde manevi değerler değil; her şeye madde ve tabiat egemendir. Buna göre, Nietzsche’nin (+ 1900), dediği gibi, “*Tanrı ölmüştü*”. Aslında bu ifadeyle Nietzsche, Hıristiyanlığın kesin sonunu haber vermiş, yine modern insan için, tanrıdan yoksun, kendiliğinden var olmuş bir dünyada yaşama kehanetinde bulunmuştur.¹⁰

Aslında Rönesans’ın başlangıcında, bu düşünceler pek yoktur. Rönesans’ın, Hıristiyanlıkla çatışması, daha sonraki gelişmelerin bir sonucudur. Çünkü Rönesans, başlangıçta, sadece Hıristiyan kaynaklarına bir dönüş çabası olarak görünmüştür. Bunun için Rönesans, bu dönüşü sağlamak için, Greko-Romen sanatına kadar birçok antik hazineyi takdim ederek, hakikatten çok, güzelliğe ve iyiye bağlı kalmaya çalışmıştır. Bunun için Rönesans, önceleri, Orta Çağ Hıristiyan formasyonunun, Hıristiyanlığa

⁶ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 54.

⁷ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 55.

⁸ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 55.

⁹ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 64.

¹⁰Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 63.

yüklediği ağır yükü, hafifletme çabasıyla meşgul olmuştur. Yani Rönesans’ın, Hıristiyanlığın asli kaynaklarına bir dönme çabası olduğu söylenebilir. Çünkü Rönesans’a göre, Hıristiyan Orta Çağ’ı, beşeri ve fiziki tabiattan uzaklaşarak, artistik ilhamın kaynaklarını kurutmuştur.¹¹ Rönesans’ın ilk hedefi böyledir. Bunun için Rönesans, yeniden bir doğuş hareketidir. Maalesef Rönesans’ın ateist önderleri, Rönesans’ı, materyalist ve pozitivist çizgide ilerleterek, Hıristiyan değerleriyle, Rönesans’ı, çatışma noktasına kadar getirmişlerdir. Sonuçta, Rönesans’ın bu ateist karakteri, kilise tarafından kınanmış ve Rönesans’la-Kilise arasında, uzlaşmaz uçurumlar meydana gelmiştir.

Böylece, Rönesans, tabiatın etüdünü öne çıkarmış, bir kısım ateist aydınlar, gerçek spekülâtif tabiat düşüncesine sahip olmuşlardır.¹² Meselâ, Léonard Vinci (+ 1519), Parracelce (+ 1541), Felesius (+ 1581), tabiat ve fiziki güçler üzerine ateist bir sistem kurmuşlardır. Bu sistem de sıcak-soğuk, Aristocu sistemin yerini almıştır. Böylece, İnsan bedeninin kompozisyonu, minerallerin türünün açıklanmasına katkı sağlamış oluyordu, canlıların formasyonuna ve insan ruhuna kadar, her şeyin aynı tabiatta olduğu açıklanıyordu.¹³ Rönesans’ın diğer aydınları da, farklı görüşlerle bu ateist sistemi tamamlamışlar, hatta bazıları Panteist bir sisteme inanmışlardır. Patriza (+ 1597) ve Guordono Bruno (+ 1600) bunlardandır.

XIX. yüzyılda iyice belirginleşecek olan Rönesans’ın bu ateist ruhu, ard arda yazılan eserlerle pekiştirilmiştir. Pozitivizmin babası sayılan Auguste Compte (+ 1857), “**Cathéchisme Positiviste**”i (1852) ve “**Système de Politique**”i (1855) yazmıştır. Birinci kitapta, Auguste Compte, “**Pozitivist İlmihali**” Hıristiyan dini ilmihalinin yerine koymaktadır. Ludwing Buchner de (+1899), “**Kraft und Stoff**”u (1855), yayın hayatına dâhil etmiştir. Buchner, bu eserinde, tam anlamıyla maddeci bir düşünceyi sergilemektedir. Aynı zihniyetle Darwin (+ 1882) “**Türlerin Kökeni**”ni, 1859 yılında Londra’da yayımlamıştır. Darwin bu eserinde, Allah’ın yaratma sıfatını inkâr ederek, yaratılışın evrim sonucunda geliştiğini teori olarak ileri sürmüştür. Herbert Spencer (+1903), “**First Principles**” isimli eserini, 1862 yılında yayımlayarak, Darwin istikametinde kâinatın evrimini açıklamıştır. Ernest Haecel, (+1919) **Natürliche**

¹¹ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 55.

¹² M. De Wulf, *hist de la Phil Med* (Paris: Kessinger, 1905), 2/218.

¹³ Wulf, *hist de la Phil Med*, 2/258.

Schopfungsgeschichte'i 1868 yılında yayımlamış ve yirmi baskı yaparak, yirmiden fazla dile çevrilmiştir. Haecel de, bu eserde Darwin'in yolunu izlemiştir.¹⁴

Bu eserlerin yaydığı düşünce sistemleri, Yahudi-Hıristiyan vahyine taban tabana zıtlık oluşturmuştur. Bu pozitivist-materyalist fikir hareketlerine karşı, elbette Hıristiyan kiliseleri ve maneviyatçı Avrupalı aydınlar da sessiz kalmamıştır. Ancak tekâmülcü din nazariyelerinin gittikçe hâkim olduğu bu dönemde, maneviyatçı aydınların fikirleri sönük kalmış ve fazla rağbet görmemiştir.

Bir uyanış ve yeniden doğuş hareketi olarak kabul edilen Rönesans'tan elli veya altmış yıl sonra, Hıristiyanlığın bizzat içinden, kurumsal sapmalara ve Orta Çağ'ın akıl dışı birikimlerine ve Hıristiyanlığın özünü uyuşmayan uygulamalarına karşı, yeni bir hareket belirmiştir. İşte, bu hareketin adı, **Reform**'dur. Yani, Hıristiyanlığın dâhili ve harici olarak, hem teorik, hem pratik ve hatta teolojik olarak bir hesaba çekilmesinin adıdır bu Reform hareketi.

Aslında, Reform hareketinin öncüleri ve habercileri, daha önce Avrupa'nın muhtelif bölgelerinde kendilerini göstermişlerdir. Meselâ, Th. Bradwadine (+ 1349) ve Wycleff (+ 1384), bu açıdan oldukça dikkat çekici isimlerdir. Bunlar, insan iradesini küçümseyerek, kaderciliği ve kozaliteyi savunmuşlardı. Diğer yandan bu yüzyılda her yerde türeyen sahte maneviyatçı gruplar, mezhepler, kilisenin baskısını ve öğretisini dışlayarak, kişisel dini bir tecrübenin üstünde durmuşlardır.¹⁵ Bu teorisyenler ve ortaya çıkan yeni doktrinler, kişisel ilham adına, kiliseyi, onun sakramentlerini, hiyerarşik yapısını reddetmişlerdir.

Wyclef'den sonra Jean Huss da (+ 1415) bu düşüncenin orta Avrupa'da yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Böylece o, sanki Luther'in bir habercisi rolünü oynamıştır. Ancak onun teorisi ve doktrini, istismar edilmesine rağmen, milliyetçilik açısından, Luther'in XVI. yüzyılda savunduğu Alman milliyetçiliği açısından oldukça farklıdır.¹⁶ Reformu asıl başlatan Luther olmuştur. Luther, Reformun hem bir teorisyeni hem de lokomotifidir. Avrupa'yı çepeçevre kuşatacak olan ve Katolik kilisesini derinden sarsacak olan bu Reform hareketini Luther, nasıl başlatmıştır? Bunun için Reformun temellerinin Luther'le nasıl atıldığını tespit gerekli olmaktadır. Bu ise, Luther'le ilgili

¹⁴ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 56.

¹⁵ Cayré, *Précis de Patrologie*, 4/664.

¹⁶ Cayré, *Précis de Patrologie*, 4/664.

biyografik, kültürel ve sosyal çevre konusunda kısaca bilgi vermeyi de gerekli kılmaktadır.

Luther (1483-1546), Almanya'da Eisleben'de doğmuştur. 1505 yılında yirmi iki yaşında Augustin tarikatına girmiş, felsefe, hukuk tahsili yapmış, 1506-1508 yılları arasında ilâhiyat tahsili yaparak rahip olmuş ve Wittemberg Üniversitesi'nde öğretim üyesi olmuştur. Rahiplik mesleğine çok fazla önem vermezken bilimsel araştırmalara daha çok kendisini vermiştir.

Luther, iyi niyetle ve ihlasla 1510 yılında Roma'ya dini gayretlerle bir seyahat yapmıştır, ancak Luther'in, din adına Roma'da gördüğü uygulamalar, onu derinden sarsmıştır. Vatikan'ın, günahları affedeceğiz diyerek cennetten arsalar satması ve anlamsız Endüljanslar dağıtması, Hıristiyanlık adına Luther'in sınırlarını bozmuştur. St. Pierre Kilisesi'nin inşaatı için, papalığın yaptığı bu din istismarına ve ruhban sınıfının içine düştüğü bu aşağılık duruma, Luther, dayanamamıştır. Luther için bu durum, hem dini hem de ahlâki bir çöküşün sonucudur. Bu durumu bir türlü hazmedemeyen Luther, Almanya'ya döndüğünde yazdığı doksan beş maddelik bildiriye Wittenberg kilisesinin kapısına asmış ve muhtelif yerlere de göndermiştir.

Aslında bu doksan beş maddelik bildiri, papalığa ve Katolik kilisesine karşı bir itiraz bildirgesidir. Bu bildirge ile Luther, bir rahip olarak değil, bağımsız düşünen bir ilahiyatçı pozisyonundadır. O, kilisenin içinde bulunduğu katı kuralcılığa, dogmalara isyan ederek, gerçek Hıristiyanlığı ortaya koymaya çalışmıştır. Bütün bunların üstüne, bir rahibeyle evlenerek, Katolik kilisesinin ve St. Augustin tarikatının kurallarına da meydan okumuştur.¹⁷

Luther'in 31 Ekim 1517 yılında yayımladığı 95 maddelik bildirisini, kısa sürede Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır. Bunun için papalık, Luther'i aforoz etmiştir. Ancak papalığın bütün tehditlerine rağmen Luther, fikirlerinden dönmemiştir. Hatta papalığın aforoz kararını, halkın önünde yakmıştır.

Luther'in fikirlerinin temel yapısı, St. Augustin'in fikirleriyle beslenmiştir. Augustin'in ve talebelerinin savundukları, **Exemplarisme-İlahi Hakikat - İyilik - Mistisizm Karışık Ahlakçılık'tan başka bir şey değildir.** Bu konularda da hiçbir

¹⁷ Cayré, *Précis de Patrologie*, 4/724.

problem yoktur. Burada problem olan konu, Augustin'in inayet problemidir. Luther'e göre, Allah'ın inayeti olmadan, insan günahattan kurtulamaz.¹⁸

Aslında Luther Reformunun temelleri, St. Paul'un şu sözlerine **dayanmaktadır**:

1- İman edenlerin hepsi, aralarında hiçbir ayırım olmadan, İsa Mesih'e iman yoluyla Tanrı tarafından doğru sayılırlar. Çünkü herkes günah işledi ve Allah'ın yüceliğinden yoksun kaldı.¹⁹

2- Kitapta yazılı olduğu gibi; Doğru olan yok! Tek kişi bile yok! Anlayışla davranan yok! Allah'ı arayan yok! Tümü saptı! Hepsi yararsız oldu! İyilik eden yok! Tek kişi bile yok!²⁰

3- Çünkü onda, Allah'ın salahı imandan keşfolunur, nitekim: Salih, imanla yaşayacaktır.²¹

Luther, özellikle St. Paul'un son cümlelerine dayanarak, günahkârın, ne amelle, ne hayır işleriyle ne de Endüljans'la değil; sadece imanla kurtulacağı felsefesini, doktrininin temeline yerleştirmişti. Böylece Luther, Hıristiyan ilahiyatında yeni bir çığır açmış ve Batı düşünce tarihinde Reform hareketleri adını alan cereyan, böylece başlamıştır. Luther ileri sürdüğü doktrinle, skolastik Hıristiyan düşüncesinden ve Katolik kilisesinin akıl almaz dogmalarından, Hıristiyanlığı kurtarmak amacındadır. Luther'in bu doktrinel Reformu, Fransa'da Calvin'le (1509-1564), İsviçre'de Zwinglen ile (1484-1531), İngiltere'de, İngiltere Kralı VIII. HENRY ile (1529) yayılmaya başlamıştır.

Lutherin Reform doktrini, asli günahla bozulmuş kişinin, ferdi hürriyetten yoksun olarak, iyi amel işleyemeyeceğini, ahlâken yaşamının, imanla yaşamadan daha az önemli olduğunu, propaganda ederek, imanı öne çıkarıyordu ve imansız amelin değerinin olmadığını ilân ediyordu. Luther bu fikirlerini, tevazu, Allah'ın karşısında ümitsizliği terk gibi duygusal fikirlerle besliyordu. Bunun için Luther'in doktrini, sadece Allah'a imanla kurtuluşa dayanıyordu. Bu doktrinde, Allah'ın adaletine, lütfuna sonsuz güven vardı.²² Lutherci doktrinde, Allah'ın vaadlerine mutlak bir iman, insanın kurtuluşunu sağlayacaktır. Bunun için, aracı olarak kilisenin araya girmesine de gerek yoktur.

¹⁸ Cayré, *Précis de Patrologie*, 4/724.

¹⁹ Romalılara Mektup, 3/22-23.

²⁰ Romalılara Mektup, 3/10.

²¹ Romalılara Mektup, 1/17.

²² Bu konuda geniş bilgi için bkz: Mehmet Aydın, "Luther'in Doksan Beş Maddelik Tezine Hermenötik Bir Yaklaşım", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 14/27 (2019), 9-22.

Luther’e göre, kilise dogmalarının, sakramentlerinin, endüljans uygulamalarının hayır işlerinin ve kilisenin takdir vasıtalarının hiçbir anlamı yoktur.²³

Amelden çok imanı yücelten ve Allah’ın lütfuna dayanan reform hareketi, batı dünyasında hızlı şekilde taraftar bulmuş ve Katolik kilisesini derinden sarsmıştır. Çünkü o vakte kadar birlik içinde olan kilise, şimdi reformla yeni bir bölünmeyle karşı karşıya gelmiştir. Sonuçta, XI. Yüzyıldaki bölünmeye, XVI. yüzyıldaki reform kiliseleriyle bölünmede ilave olarak üç Hıristiyan mezhebi ortaya çıkmıştır. Bunlar; **Katolik mezhebi, Ortodoks mezhebi ve Protestanlık mezhepleridir.**

Batı Hıristiyanlığının başı olan Papalık ve dolayısıyla Roma Kilisesi, Reform hareketleri karşısında boş durmamış, reformun hızını kesmek için bir dizi karşı Konsiller toplamış ve Katolik imanını sağlamlaştırma yollarını, bu Konsillerle aramıştır. Bu Konsillerin başında Trente Konsili (1545-1563) gelmektedir. Vatikan bu konsille, Katolik Hıristiyanlığın iman ve pratik uygulamalarını ve topyekün takdis vasıtalarını yeniden gözden geçirmiş, Katolik imanı yeniden yapılandırmış ve bazı yeniliklerle, reformun hızını Batı’da kesmiştir.²⁴ Sonuçta Trente Konsili, Jizvitler gibi, mistik, entelektüel ve militan kökenli bir Katolik cemaatin oluşmasını sağlamıştır. Entelektüel anlamda militan bir hareket olan Jizvitler, Batı’da reformun hızını kesen önemli bir hareket olmuştur.

XVI. yüzyılda, Avrupa’nın karşı karşıya kaldığı Rönesans, Reform ve Hümanizm hareketleri, Avrupa’yı derinden sarsmıştır. Aslında, bu yüzyılda başlayan Hümanizm hareketi, Orta Çağ’da başlayan Patristik düşüncenin sistematik bir yapılanmasının sonucunu teşkil etmiştir. Batı Hümanizmi, Rönesans ve Reform hareketlerinin yörüngesinde ve gölgesinde hızlı bir gelişme göstermiştir.

Ancak ne yazık ki Hümanizm’de, Rönesansta olduğu gibi, hem ateist yönde, hem de maneviyatçı yöndeki temsilcilerle ilerlemiştir. Bunun için ateist hümanistler, Hıristiyanlığı hor görerek, Hıristiyanlığın değerleriyle alay etmişlerdir. Bunlar, Hıristiyan dogmalarını, modası geçmiş kurallar olarak ele almışlardır. Bunlar, Hıristiyanlığın ve hatta bütün dinlerin ilerlemeye engel olduğunu, dinlerin, kişisel vicdanı baskı altında tuttuğunu savunuyorlardı.²⁵ Bunların hedefi, skolastik Hıristiyan ilahiyatını ortadan

²³ Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi*, çev. Mehmet Aydın (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 75-76.

²⁴ Dvornik, *Konsiller Tarihi*, 9-22.

²⁵ Alfred Baudrillart, *L’Eglise Cath la Renaissance, le Protestantisme* (Paris: Librairie Bloud, 1908), 23-24.

kaldırarak, bireysel imana dayalı, akılcı bir din tesis etmekte.²⁶ Tabii ki bunların da temel dayanakları akıldır. Akılla elde edilen bilgiye sonsuz şekilde güveniyorlardı. Bu akılcılık ateist hümanistleri, iyiyi yüceltmeye sevk ediyordu ve bütün şereflerin üstüne, iyiyi yerleştirme sanatını çıkarıyorlardı. Böylece akıl çekici ve örsüyle, onbeş asırlık Hıristiyan imanının dinamiklerini tahrip ediyorlardı. Burada üzücü olan şey, bütün hümanistlerin içinde, samimi görünen inançlı Hıristiyanların da bulunmasıydı. Hatta bunların bir kısmı, papalığın çevresinde bulunuyorlardı. Bunlar ya gafletle veya ihanetle bu hareketin içindeydiler.²⁷

2. Luther ve Hümanistler

Yukarıda zikredilen bu hümanistler, Luther'in takipçileri değillerdi, inançlı Hümanistlerin Luther'in doktrini istikametinde ilerledikleri doğru olabilir. Fakat ateist hümanistler, Rasyonalizm doğrultusunda, Orta Çağ'ın sonundan itibaren, insan tabiatını ve vicdanını aklın karşısında kurban ediyorlardı. İşte bu tür hümanizm, felsefi veya rasyonalist hümanizm adını alarak, tabiat ilimlerindeki gelişmeleri de destekleyerek, Yahudi-Hıristiyan çizgideki Batı Katolik Hıristiyanlığı ve dolayısıyla bütün dine dayalı hareketleri ve düşünce dinamiklerini tahrip ederek, seküler bir düşüncenin temelini atmaya çalışıyorlardı. Hem Batı dünyasında, hem de bütün dünyada gelişme gösteren dine karşı geliştirilen maddeci-pozitivist-rasyonalist hareketlerin temelini, kesin olarak batıda gelişen bu ateist hümanizm, beslemeye devam etmiştir.

Joseph Moingt (+ 2020), yazdığı muhteşem eserlerde, bu hümanizmin temellerini tahlil etmekte ve Hıristiyanlığın bu ateist hümanizmle diyalogunun, özellikle bu çağda önceliğinin olduğuna işaret etmektedir. Ona göre böyle bir diyalog, her iki hümanizmin, din ve dinler arası bir paradigma üzerinde merkezileşmesini sağlayacaktır.²⁸ Ancak seküler hümanizm, tabiatın "Otosuffisans Postulat (Tabiatın kendi kendisine yeterliliği)" varsayımı ile insanı, insanla açıklamaya yönelerek, herhangi bir aşkına referansta bulunmamakla, Evanjelik hümanizmden ayrılmaktadır.²⁹

Rönesans döneminin ilk Hıristiyan hümanistleri de, zorunlu olarak, o dönemin beşeri ve hümanist özelliklerinden etkilenmişlerdir. **Bu özellikler, entelektüel**

²⁶ Jean Guiraud, *Eglise et les Origines de la Renaissance* (Paris: Nabu Press, 2012), 306.

²⁷ Cayré, *Précis de Patrologie*, 4/659-662.

²⁸ J. Moingt, *Dieu qui Vient à l'homme* (Paris: Desclee, 2002), 222.

²⁹ Moingt, *Dieu qui Vient à l'homme*, 222.

araştırma merakı-ilmin teşviki-özgürlüğün elde edilmesi-insanın gelişmesi-insanın evrenselliği, hakikat arayışı gibi konulardır. Hem Katolik, hem de Protestan hümanistler, paganist, ateist hümanistlere karşı, Evanjelik bir hümanizmi geliştirmeye çalışmışlardır. Bunların da hedefi, insan özgürlüğünü, dine dayalı savunmaktır.³⁰

Pic de la Mirandole, insan onurunu, Tanrı’nın suretinde yaratılmış olmasında düşünerek, insan özgürlüğünü, ilâhi takdirin istediği yönde kullanılmasında bulunduğunu düşünürken, Hıristiyan hümanistler de Tanrının bu plânına ek olarak, insana dayalı teolojik düşünceyi yerleştirmeye özen gösteriyorlardı. Bu iki veçhe altında, Hıristiyan hümanistler, kararlı bir şekilde, insanın özgürlüğünü ilâhi imgenin gerçekleşmesi yönünde yönlendirdiğini ve bizzat bu yaratılışın mantığını ortaya koyan Evanjelik tutumun zenginliğini belirtmekle meşgul oluyorlardı.

Bu açıdan ERASMUS, spekülâtif kabul edilen skolastik mantığı tercih etme yerine, Evanjelik öğretime geri dönme ihtiyacında ısrar ederek, teolojik düşünce üzerinde oldukça etkili olmuştur. Böylece Erasmus’un Mesih Felsefesi, büyük bir ruh egemenliğiyle, kilisenin inancına belli oranda saygı arasında sıkı bir bağlantı inşa etmiştir. Bunun için Erasmus’un eserleri, İsa’nın kişiliğine ve öğretisine odaklanmakta ve kilisenin kökenlerinin Hıristiyan ruhuna ilişkin yüceltilmesine büyük katkı sağlamaktadır. Erasmus’un meşhur eseri olan “Deliliğe Övgü,” mutlulukların, insanî hayattaki önemini anlatmaktadır.³¹ Erasmus’un Hıristiyanlığın manevi kaynaklarına geri dönme amacıyla yazdığı bütün eserleri, hep bu fikrin yerleşmesine katkı sağlamıştır.

Erasmus’un hümanizmi, bu nedenle HAÇ paradoksuna, insan için delilik, Tanrı için bilgelik üzerine kurulmuştur.³² Böylece Erasmus, yeniden canlandırılan Evanjelik bir hümanizmi temsil etmektedir. Bunun için Erasmus, herkesin doktrinel bilgisine bakılmadan, Hıristiyan olabileceğini düşünmekte, kutsal kitabı (İncil’i) ihlas ile okuyanın inancının kuvvetleneceğine inanmaktadır. Erasmus, akli, imana tercih eden Jean-Pierre Massei’yi, La Fevre d’Etaples’i ve Clichtove gibi hümanistleri şöyle eleştirmektedir: **“Hümanistler, geleneği, boşuna veya çok az bir şey için kullanmamalıdır. İman ve teoloji konularında otoriteyi, “bağımsız akıl” lehine fedâ etmemelidirler.**³³

³⁰ Jean-Pol Gallez, “L’ Humanisme Evangelique Chrétien”, *Laval Theologique* 70 (2014), 119-141.

³¹ Gallez, “L’ Humanisme Evangelique Chrétien”, 119-120.

³² Gallez, “L’ Humanisme Evangelique Chrétien”, 120.

³³ J. P. Massaut, *Critique et Tradition à la veille doctrinal de la reform en France* (Paris: J. Vrin, 1974), 208.

Hıristiyan hümanistler, insanın kaderini bizzat kendisinin tayin ettiği tezine dayanarak, Hıristiyan dogmalarını ve kutsal kitabı yorumlamaya yönelmişlerdir. Onlar, bu konuyu, insanın, yaratılışın merkezi olduğu tezine dayanarak işlemektedirler. Hıristiyan hümanistler, Allah'ı daha iyi tanımak için, kutsal kitabın kaynaklarına dönme konusunda büyük çaba sarfetmişlerdir.

Hugues Dansey ve Didier Boisson, onların çabalarının çift bir hedefi olduğunu belirtmektedirler. Yani, Havariler dönemindeki kilisenin sâfiyetini yeniden tesis etmek ve Hıristiyanlara, Allah'la doğrudan iletişim kurmalarını temin için, hümanistler, Hıristiyanlığı, Orta Çağ'daki yorumlardan ayıklamak istemekteydiler. Meselâ, Erasmus, 1500 yılında Yunanca-Latince yayımladığı "**Calectanea ed A Dogiorum**" isimli eserinde 1700 Yunanca atasözünü yorumlayarak, Hümanizmin Avrupa'da yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Ona göre, bu eser, antik hikmetin kanunlarına girmeye imkân vererek, Hıristiyan müminin, imanını, daha yoğun yaşamasını sağlayacaktır.

Erasmus, insanın hür iradesiyle kendi kaderini belirlediğini, Mesih, örneğiyle açıklamaktadır. Luther ise yazdığı, "Serf Arbitre" isimli risalesinde, insan kaderinin, tanrısal inayete bağlı olduğunu açıklamaktadır.³⁴ Hıristiyan hümanizminin temellerini atmaya yönelik Erasmus için, Guillaume Bude şöyle demektedir: "**Hıristiyan hümanizminin ima ettiği kırılğan ve belirsiz denge konusunda, şimdiye kadar geliştirilmiş en keskin düşüncüyü, ERASMUS'a borçluyuz.**"³⁵ Bu konuda Erasmus'u takip eden ikinci şahıs, Charles Peguh'dur (1873-1914). Peguh, dindar ve milliyetçi bir hümanisttir.

Ancak XVI. yüzyıldan sonra Hıristiyan hümanizminin çok farklı yorumcuları ortaya çıkmaya başlamıştır. Meselâ, François de Sales (1567-1622), özellikle, XVII. Yüzyılda, Hıristiyan hümanizmini, Allah'ın büyüklüğünün bir alâmeti olarak, yaratılışın güzelliğinden hoşnut olarak yola çıkmış "Dindar hümanizmi, = sofü hümanizmin evrimine kadar yükseltmiştir. Aslında "dindar hümanizm" ifadesini ilk kullanan, Henri

³⁴ Mehmet Aydın, "Luther'in Doksan Beş Maddelik Tezine Hermenötik Bir Yaklaşım", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 14/27 (2019), 9-22.

³⁵ Jean-Marie Domenach, "Erasmus", *Encyclopaedia Universalis*, ed. Encyclopaedia Universalis (Paris, 1982). 42-54.

Bremond olmuştur.³⁶ Ancak François de Sales, hümanizmin çileli ve mistik boyutunun temellerini atarak, karşı reform çağında, insanın iyimserliğini işlemeye devam etmiştir.

Hıristiyan hümanizmi bu çağda da, Molinos ve Famelon’un ispat ettikleri gibi, iki farklı eğilimde devam etmeyi sürdürmüştür. XVIII. yüzyılda görülen evrimciliğin, aklın öne çıkarılması, aklın, imana üstün gelmesi şeklindeki bilim anlayışına karşı dine dayalı spekülasyonlar devamlı muhalefet çizgisinde artmıştır. Fakat **Aydınlanma Çağı** denilen pozitivist-maddeci çağda, Hıristiyan hümanizminin kaynakları insafsızca eleştirilmiş, ilahiyat, pozitifleşmiş ve felsefeleştirilmiştir. Felsefi ilahiyatın temsilcileri, gelenekten koparak, sadece akıl dinine ve teolojik rasyonalizme sığınmaya çalışmışlardır.³⁷ Artık bunlar için **“Aşkın Varlığın”** ya anlamı yoktur veya Aşkın Varlık bireysel vicdanda yer almıştır. Böylece bu düşünce sistemi, temelde, tarihsel aklın gelişimini ve Katolik ilahiyattaki ahlâki problemin teorikleşmesini açıklamaktadır.³⁸

Seküler hümanistler, teolojik rasyonalizme ve felsefi rasyonalizme sığındıkça ve bu doğrultuda propaganda yaptıkça, Kilise, insan haysiyetinin yıkımına karşı, ilahi bir yardımın zaruretini vaaz etmiştir. Paganlaşmış hümanizm, tabiatın güzelliğini ilan ederek, insan haysiyetine ve onuruna meydan okumuştur. Buna karşı kilise, insan hayatına bir sebep ve tabiatüstü bir hedef tahsis ederek, insanın kaderini Allah’a bağladığında; paganist hümanizm, ideal hayatı, insanla ve bu dünya ile sınırlandırmış³⁹ ve bütün ahlâki, şu kurala bağlamıştır: **“Sequere Naturam = Doğayı takip et”**.

Temelde paganist hümanizmin bu doğa felsefeleriyle istedikleri şey, ne vicdanın kanunlarıydı ne de bireysel asil içgüdüleri. Onlar daha sathi ve daha yüzeysel şeylerin peşindeydiler.⁴⁰ Ancak bunların karşısında, Hıristiyan hümanistler, en saf Hıristiyan hümanizminin ruhuna dönmeyi başarmışlardır. İşte bunların en önde geleni ve düşünceleriyle bütün Avrupa’yı etkileyen asıl adı Desiderius olan Erasmus’tur. 1465 yılında Rotherdam’da doğan Erasmus, genç yaşında St. Augustin tarikatına girmiştir. Felsefe-hukuk tahsili yaptıktan sonra, ilahiyat tahsili yapmış, rahip olmuş ve akademisyen olarak üniversitede dersler vermiştir. Paris Üniversitesi’ne devam etmiş ve 1499 yılında İngiltere’ye giderek John Colet (+ 1519) ile ve Thomas More (+ 1535) ile

³⁶ Henri Bremond, “L’Humanisme dévot”, *Histoire Littéraire du sentiment religieux en France, depuis la fin des guerres de religion jusqu’à nos jours* 1 (2018), 49-51.

³⁷ J. Y. Lacoste, *Histoire de la théologie* (Paris: Broché, 2009), 346-350.

³⁸ Gallez, “L’ Humanisme Evangelique Chrétien”, 121.

³⁹ Guiraud, *Eglise et les Origines de la Renaissance*, 296.

⁴⁰ Guiraud, *Eglise et les Origines de la Renaissance*, 295-302.

tanışmıştır. Bu ilişkiler ona, yeni düşünce ufuklarına sahip olmasını sağlamıştır. O çağda papalığın baskıcı hegemonyasına karşı çıkararak, gerçek Hıristiyanlık ruhunu, antik çağın kültüründe aramıştır.

Güzel sanatların ve bilimlerin yayılmasını, Avrupa'nın ortak bilim ve sanat anlayışının çatısı altında birleşmesini, Hıristiyan hümanizminin ilk şartı olarak gören Erasmus, bu yönde bütün çabalarını yoğunlaştırmış, Yunancadan ve Latince'den yaptığı tercümelemlerle, antik çağ düşüncesinin Avrupa'da yayılmasına katkı sağlamıştır.

Erasmus (1467-1536), Rönesansın paganizmine tepki olarak yazdığı "Enchiridion Militis Christiani" ve "De Contemptu Mundi" isimli eserleriyle âdeta Hıristiyan hümanizminin öncüsü olmuştur. Birinci Kitabında, bir Hıristiyana, şeytana, dünyaya, ihtiraslarına karşı, dua silahı ile Kitab-ı Mukaddesle, Mesihî taklitle, savaşma yollarını öğretmektedir. İkinci Kitabında ise, Hıristiyan mü'min için inzivayı övmekte, dünyaya karşı tam feragatı tavsiye etmektedir. Ölüme hazırlık konusunda yazdığı "De preeparatione ad Mortem" isimli risalesinde ise aynı fikirleri işlemektedir.

Erasmus, Hıristiyan mü'minlere, ısrarla Kitab-ı Mukaddesi okumalarını önermektedir. Ancak kilisenin yaptığı tarifleri de ihmal etmemelerinin altını çizmektedir. Onun esas üzerinde durduğu konu, Kutsal-Ruhun aydınlığını rehber edinme konusudur. Böylece Hıristiyan mü'min, Kutsal-Ruh tarafından kişisel bir vahye muhatap olacaktır. Erasmus'un, 1509 yılında, İngiltere'de Thomas More'nin evinde yazdığı "Eloge de la Folie = Deliye Övgü" isimli eseri bugüne kadar güncelliğini koruyan tek eserdir. Yukarıda belirttiğim gibi, bu küçük risalede Erasmus, çağının toplumuyla alay etmekte, Katolik ruhban sınıfının uygulamalarını acımasızca eleştirmektedir. Ancak Erasmus, her şeye rağmen kilisenin bölünmesini istememektedir.⁴¹ Erasmus, daima skolastik mantıktan ziyade, İncil öğretimi üzerinde durarak, Mesih felsefesi ve ruhun yüceliği konusunda ısrarcı olmuştur. Kendisini, Kilise imanına gösterilen saygının arasına oturtmuştur.⁴²

Rönesans ruhunun bedenleştiği felsefi yaratılışlardan birisi de **Theisme** konusudur. Bu bir nevi evrensel eğilimlerde aydınlanmış bir hümanizme'le taçlanan spiritüalist bir hümanizmi tesis etmiş ve bir nevi dini simgelemiştir. Péthon, bunun temsilcidir. Aslında

⁴¹ J. Champomier, "Naissance de l'humanisme chrétien (Saint Justin, Origène, Clément d'Alexandrie)", *Bulletin de l'Association Guillaume Budé Année 3* (1947), 58-95.

⁴² Gallez, "L' Humanisme Evangelique Chrétien", 121.

Erasmus'da düşüncelerinin temelini buna dayandırmıştır.⁴³ Erasmus'un temel hedefi, Hıristiyan imanını koruyarak, hümanizmi savunmak ve kiliseye bağlı kalmaktır. Ancak o, Hıristiyan dogmatizminden de çok endişe duymuştur. Bunun için de Mesih'in felsefesi üzerinde ısrarcı olmuştur. Erasmus'un ahlaki doktrini de Stuaçılıktan mülhemdir. Onun bu düşüncesini, tabiattan çok, insani değerler beslemiştir. Diğer yandan Erasmus, bu çizgide yalnız da değildir. Ruchlin (+ 1523), Just Hipse (+ 1606) ve Melanchton da (+ 1560)⁴⁴ bu çizgidedirler.

Fransız hümanist Lefevre d'Etapulus (+ 1456-1537), Erasmus'u takip eden önemli bir Hıristiyan hümanisttir. Erasmus'tan daha dindardır. Ancak Lefevre, Hıristiyan kurallarının, insan ruhunun Allah'la iletişimde aranması taraftarıdır. Böylece O, Erasmus'a karşı kilisedeki geleneksel hiyerarşiye önem vermiyordu. Bunun için ona, Lutherçiliğe kapı araladığı şüphesiyle bakılmıştır. Aynı şüphe, Paris'te Lefevre'in talebesi olan Jisso Clichtov (+ 1543) için ve Nicuport ve İngiltere'de Thomas More için de söz konusudur.

SONUÇ

Erasmus, 1536 yılında öldüğünde, onun düşünceleri, Avrupa'yı derin şekilde etkilemiştir. Bu sebeple O'nun, Mesih'in hayatında modelleştirdiği hikmetin özlemiyle yaşayan insanlar, XVI. yüzyılda dinsel şiddetin yakıp yıktığı olayların sonuçlarını, hiç bir zaman yaşamayacaklardır. Ancak, Erasmus'un düşüncesi, Hıristiyan birliğini temin ederek, Kiliseyi yenileyemezse, Avrupa daima kaybedecektir.(51)

Sonuç olarak ERASMUS'la birlikte, Hıristiyan hümanizmi, kesin şekilde, Protestan reformundan ayrılacak ve XVI. yüzyılın sonunda Hıristiyan hümanizmi "Dindar/sofu hümanizm" adı altında şekillenerek, yeni bir boyutta gelişecek ve Dindar Hümanizm, ST. François de Sales ile (+ 1622) taçlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mehmet. "Luther'in Doksan Beş Maddelik Tezine Hermenötik Bir Yaklaşım". *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 14/27 (2019), 9-22.
Baudrillart, Alfred. *L'Eglise Cath la Renaissance, le Protestantisme*. Paris: Librairie Bloud, 1908.
Bremond, Henri. "L'Humanisme dévot". *Histoire Littéraire du sentiment religieux en France, depuis la fin des guerres de religion jusqu'a nos jours* 1 (2018).
Cayré, Fulbert. *Précis de Patrologie*. Paris: Desclée, 1930.

⁴³ Cayré, *Précis de Patrologie*, 4/719.

⁴⁴ Cayré, *Précis de Patrologie*, 4/717.

- Champomier, J. "Naissance de l'humanisme chrétien (Saint Justin, Origène, Clément d'Alexandrie)". *Bulletin de l'Association Guillaume Budé Année 3* (1947), 58-95.
- Domenach, Jean-Marie. "Erasmus". *Encyclopaedia Universalis*. ed. Encyclopaedia Universalis. Paris, 1982.
- Dvornik, Francis. *Konsiller Tarihi*. çev. Mehmet Aydın. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Eliade, Mircea. *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. çev. Mehmet Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015.
- Gallez, Jean-Pol. "L' Humanisme Evangelique Chrétien". *Laval Theologique* 70 (2014), 119-141.
- Guiraud, Jean. *Eglise et les Origines de la Renaissance*. Paris: Nabu Press, 2012.
- Lacoste, J. Y. *Histoire de la théologie*. Paris: Broché, 2009.
- Massaut, J. P. *Critique et Tradition à la veille doctrinal de la reform en France*. Paris: J. Vrin, 1974.
- Moingt, J. *Dieu qui Vient á l'homme*. Paris: Desclee, 2002.
- Wulf, M. De. *hist de la Phil Med*. Paris: Kessinger, 1905.